

UBBO EMMIUS (1547-1625): de softe benadering voorbij?

Beleven we het einde van een “softe benadering” in onze Nederlandse samenleving nu radicalisme in het midden-oosten zo wreed de kop opsteekt? En kan een vijand weer een vijand genoemd worden en kwaad als kwaad echt fors en fysiek bestreden worden?

Of is ‘blijven praten’ met tegenstanders toch een beter instrument om wreedheid en vijandschap te bestrijden en te overwinnen??

Het doet mij denken aan een van de stichters van de Groningse academie in 1614: Ubbo Emmius, Oostfries van geboorte. Hij wordt vandaag nogal eens weggezet als een scherpslijper, hard en onverdraagzaam. Zulke mensen zouden niet teveel aandacht moeten hebben in historische debatten. Of stijgt juist nu onze waardering voor zulke strijders ten dienste van de waarheid van het evangelie?? Inderdaad, het komt mij voor dat ze actueel worden in onze tijd van spannende vijandschap tegen het christendom, christelijk geloof en kerk.

Op de Dag van de Groninger Geschiedenis mocht ik het portret van Ubbo Emmius, de

eerste rector van de pas opgerichte Academie te Groningen in 1614 oppoetsen. Graag vertel ik hier mijn poging hem weer in beeld te brengen. En wel, zoals hij vaak is afgebeeld: zelfbewust en met de blik en zijn hand op de wereldbol!

Eerst geef ik een paar biografische details om hem te kunnen plaatsen. Daarna schets ik zijn bijdrage voor educatie (inclusief een universitaire opleiding), kerk en (handels-) politiek.

1. *Notities over zijn leven.*

Ubbo Emmius werd in Greetsiel in Oost-Friesland geboren op 5 december 1547 als zoon van de Lutherse predikant Emmo Dyke. De naam van zijn vader werd een patroniem, vandaar de naam Emmius! Hij werd dus in dat Oostfriesse plaatsje opgevoed. Een opleiding volgde hij aan de Latijnse school van Emden, Bremen en Norden. In 1570 ging hij theologie studeren in Rostock, onder andere bij docent Chrysaëus die veel aandacht had voor geschiedenis. Toen zijn vader en zus overleden, kwam hij terug naar huis.

Zijn studie hervatte hij met een studiereis door Duitsland waarbij hij onder meer Heidelberg aandeed. Zijn reis eindigde in Geneve waar hij aan de voeten van de bekende Theodorus Beza zat (1576-1578). In deze jaren voltrok zich zijn omslag van het lutheranisme naar het calvinisme. Met Beza heeft hij duurzaam contact gehouden.

Na zijn terugkeer in Oost-Friesland ging hij niet de pastorie in. Hij werd docent aan de Latijnse school te Norden, rector zelfs. De school kwam onder zijn leiding tot bloei. Het aantal leerlingen steeg fors. Maar het lutherse bestuur wenste hem in 1587 niet langer als leider van de school. Hij werd te calvinistisch bevonden!

Daarop vond hij een nieuwe werkkring in het Oostfrieze Leer op de Latijnse school, weer als rector. Daar trof hij veel voorname ballingen uit Groningen dat weer in Spaanse handen was gekomen door het verraad van Rennenberg. De politieke en militaire leiders van de andere gewesten legden zich bij dit feit niet neer. Prins Maurits en de Friese Willem Lodewijk belegerden de stad en namen in 1594 Groningen in.

Nadat zij een verandering van stadsmagistraten, de reductie van 1594, hadden doorgevoerd, werd Emmius gevraagd als rector de leiding van de Sint Maartensschool (nu: gymnasium) op zich te nemen. Men verwachtte veel van hem want waar hij ook maar rector werd, nam het aantal studenten toe. Die roep volgde hij, zodat hij in 1594 rector werd van de Latijnse school in Groningen. Tegelijk werd hij ouderling van de stadskerk.

Twee keer kwam hij tot een huwelijk. Zijn eerste vrouw Theda Tjabbern was ook een Oostfrieze. Ze ontviel hem al spoedig. Zijn tweede vrouw heette Margaretha van Berghen. Verdriet heeft Ubbo zeker ook gekend doordat hun zoon Emmo op 18-jarige leeftijd stierf. Twee zoons, Wessel die in de stad Groningen predikant werd, en Samuel zijn bekend geworden. Het vele verdriet zal Ubbo Emmius tot een mild persoon hebben gemaakt. Zijn omgang met studenten zal daaraan bijgedragen hebben.

Hij speelde een sterke rol in de totstandkoming van de Groningse Academie in 1614 en werd de eerste rector van de jonge academie. Hij bepaalde het programma van alle colleges. Zelf doceerde hij sinds de oprichting Geschiedenis en Grieks en stimuleerde het bestuur tot aanstelling van vrienden die met hem eensgezind waren: Nicolaas Mulerius en Franciscus Gomarus. Met veel hoge autoriteiten had hij intensief contact, zoals met de Friese stadhouder Willem Lodewijk. Hij wijdde een biografie aan hem. Na diens overlijden in 1620 hield hij contact met diens broer Ernst Casimir. Ook correspondeerde hij uitvoerig met zijn collega in Franeker: Sibrandus Lubbertus. Emmius stierf in Groningen in 1625.

2. Baanbrekend werk

a: Samenvattend kan in de eerste plaats gezegd worden dat hij de academie tot bloei bracht door een groeiend aantal, onder andere Oostfrieze, studenten. Ook zorgde hij voor de kwaliteit van het onderwijs en vormde hij een calvinistische clan van stadgers om zich heen. Tot zijn lievelingsleerlingen behoorden Albert Hooftman, vader Nicolaas Hooftman was koopman in Groningen, verder de broers Hendrick, Johannes en Wouter Schoonenborch en Bartholt Wicheringe, later zwager van de Schoonenborchs doordat Wouter met zijn zus Clara trouwde. Deze reformatorische studenten werden later stuk voor stuk invloedrijke stadgers. Albert Hooftman werd een van de burgemeesters van de stad en een verdienstelijk koopman, Hendrick Schoonenborch werd officier in het leger en vertrouweling van de Friese stadhouders. Hij prikkelde Ernst Casimir in Leeuwarden een 'prinsentuin' rond zijn woning, dus een echte hof, aan te leggen. Wouter volgde in 1646 Johan Maurits op als president van onze kolonie in Brazilië, Johannes werd predikant in Aduard en Garnswerd en vele malen lid van de Groningse provinciale synode. Bartholt Wicheringe werd eveneens burgemeester van Groningen, evenals trouwens Hendrick en Wouter Schoonenborch, en een verdienstelijk cartograaf.

b: Emmius' wetenschappelijke werkzaamheden kunnen ook baanbrekend worden genoemd. Hij beschreef zorgvuldig de Geschiedenis van de Friese Landen (*Rerum Frisiacum Historia*, 1616). Daar heeft hij 30 jaar aan gewerkt. Zijn methode paste in wat humanisten voorstonden: slechts schriftelijke betrouwbare=klassieke documenten als kronieken en oorkonden kunnen basis en bron zijn van beschrijving. Fabels en vage volksoverleveringen schoof hij daarvoor geheel aan de kant. Waarheidsvinding was zijn doel. Dit werk was niet baanbrekend vanwege de gekozen methode, maar door het onderwerp: de Friese landen van Noord-Holland tot in Denemarken waren niet eerder beschreven en dit werk kreeg grote invloed. Met deze geschiedenis mengde hij zich in de discussie over wat de correcte criteria waren voor het gebruik van betrouwbare bronnen.

Al evenzeer kreeg zijn cartografisch werk invloed. Hij stelde de kaart van de Friese landen samen in 1595, in 1599 gepubliceerd. Ook dit werk produceerde hij op grond van een nieuwe methode, een nieuwe manier van opmeting van land en geografische berekeningen. Eeuwenlang is de kaart maatgevend geweest.

Vanwege zijn grote kennis van onder andere het Grieks stelde hij een Griekse geschiedenis samen die pas na zijn overlijden in 1626 werd uitgegeven: *Vetus Graecia*. Ook gaf hij een werk uit over de wereldgeschiedenis. Er was in zijn tijd een debat gaande over de vraag hoe alle wereldheerschappijen in elkaar passen; in tijd, dus chronologisch, elkaar waren opgevolgd. Hij vatte in zijn *Chronologicum Novum* samen wat er wetenschappelijk was gepubliceerd over de geschiedenis van de mensheid. Zo was er discussie over de vraag hoever de geschiedenis van de Egyptische farao's terugging. Sommigen beweerden dat deze Egyptische geschiedenis al vóór de schepping moest zijn begonnen!

Theologisch liet Emmius zijn stem ook fors klinken. Hij schreef een bestrijding van de wederdopers, de toenmalige evangelischen. Met name keerde hij zich scherp tegen een deel van de anabaptisten, te weten tegen David Joris die als revolutionair werd betiteld door zijn pacifisme: geen dienst in de overheid, geen leger, geen militairen of oorlogvoering!

Zo zijn er meer werken van Emmius te noemen waardoor hij naam kreeg.

3. Zijn bedoeling

Waarom beoefende hij de wetenschap? Wat wilde hij ermee bereiken? Daar kan ik een duidelijk antwoord op geven: de praktijk. Hij wilde geen zweverige wetenschap, maar waarheidsvinding was er voor educatie, voor samenleving, kerk en politiek.

Door opvoeding en scholing wilde hij 'barbarisme', onkunde bestrijden. Educatie, ware kennis, zou 'barbarij' de wereld uit kunnen bannen, althans kunnen overwinnen. Vandaar zijn concrete schoolprogramma's. Hij beoogde een flink niveau van algemene en bijzondere vakkennis te bewerken bij allerlei jonge mensen.

Dat gold zijn geschiedenis- en cartografisch werk niet minder. Hij had contact met landmeters. Bijvoorbeeld met de Groningse Jan Sems die bekend werd door zijn opmetingen in Drenthe en Oost-Groningen. Hij werd de man die de rechte streep trok van de stad naar het zuidoosten en zo de grens bepaalde tussen beide provincies.

In zijn geschiedwerk over de Friese landen, te weten van West-Friesland in Holland tot in Denemarken, hanteerde Emmius het uitgangspunt van de 'vrije Friese gedachte' uit de middeleeuwen. Dat bracht hij in stelling tegen absolutisme. Hij veroordeelde het vorstelijke absolutisme scherp van de Habsburgers in Spanje, zeg maar: het radicalisme van zijn tijd. Dat betrof niet minder het in zijn ogen dweperige anabaptisme; radicalisme op theologisch en kerkelijk terrein!

Wat kun je beter doen: vriendelijk blijven praten om in milde politieke besprekingen en slechts in de weg van overleg de vijand tegenhouden, ook in het uiterste geval wanneer je overvallen wordt? Geen wapengeweld gebruiken? Toch zoet blijven praten in de hoop dat je agressie zo kunt stoppen en overwinnen? Zal dat ooit lukken? En ligt dat in de opvoeding van jonge mensen anders?

Hij hield zich ook bezig met het wetenschappelijke debat over de chronologie van de wereldrijken voor de praktijk, namelijk tot bevestiging van de juistheid de Gregoriaanse kalender in Stad en Ommelanden te handhaven zoals deze elders in 1583 was ingevoerd.

In enkele delen van de Republiek hield men nog een tijdje vast aan de Juliaanse kalender. De Gregoriaanse kalender betekende dat de jaartelling 10 dagen opschoof: 1 maart 1583 werd verschoven naar 12 maart 1583. Tien dagen verschil dus!

Nog een voorbeeld: Bijbelse waarheidsvinding moest de politiek beheersen, zo schreef hij nadrukkelijk neer in brieven. In 1608 ontstond een heftig politiek debat over de vraag of de Republiek vrede zou zoeken met de rooms-katholieke rivaal Spanje en de Habsburgse vorsten. Sommigen keerden zich fel af van de gedachte een bestand te sluiten. Dit ging gepaard met een andere discussie, namelijk of er naast de Oost-Indische Compagnie ook een West-Indische Compagnie moest worden opgericht.

Johan van Oldenbarnevelt trachtte zijn beleid vanuit Holland aan de gehele Republiek op te dringen: voorlopig vrede met Spanje en géén WIC. Een handelsonderneming voor West-Indië zouden Spanje en Portugal kopschuw maken, tegen de haren instrijken en de kans op vrede of de onderhandelingen doorkruisen.

In 1609 kregen de Hollandse Staten hun zin: er werd een 12-jarig Bestand gesloten tussen de Republiek en Spanje-Portugal. De WIC werd pas daarna een feit: 3 juni 1621!

Emmius mengde zich in deze politieke discussie. Zijn visie legde hij neer in diverse brieven. Zo zijn zijn brief uit 1608 aan een politieke vriend (zie de bijlage). Hij communiceerde trouwens met veel kerkelijke en politieke vrienden, helaas steeds in het Latijn. Daarom zijn de brieven weinig toegankelijk, al zijn ze door H. Brugmans wel uitgegeven in 2 delen. Wat was dan zijn opvatting in dit opzicht?

Hij was wel voor vrede met Spanje, maar stelde als voorwaarde dat er collectief op West-Indië moest worden gehandeld. Voortaan zouden kooplieden, ook de Groningse als vader Hoofman, niet individueel naar West-Indië moeten varen, maar op collectieve manier handelen. Een WIC moesten de Staten-Generaal hanteren als een "pignus", een onderpand, voor mogelijke vrede met Spanje. In feite zou dat een dolkstoot betekenen in de Spaanse schatkamer. Want door het goud, zilver en andere Westindische producten kreeg Spanje-Portugal het geld om de 80-jarige oorlog te bekostigen.

Ook dit voorbeeld illustreert niet alleen Emmius' politieke betrokkenheid en zijn standpunt om zijn wetenschappelijke waarheidsvinding politiek te vertolken. Het geeft evenzeer aan dat hij vanuit zijn historische en geografische optiek gericht was op de gehele wereldbol en op alles wat er zich voordeed. Niet voor niets is hij dan ook zo geportretteerd: zijn blik en zijn hand op de wereldbol: geografisch-fysiek en politiek!

Kortom, zijn waarheidsvinding op basis van schriftelijke, klassieke bronnen en op basis van de schriftelijke Zelfopenbaring van God 'in Christo' moest educatie, kerk en politiek verbeteren omdat er volgens Emmius slechts één waarheid was.

4. Kerkelijk optreden

Sinds zijn komst in Groningen werd hij niet alleen lid van de publieke gereformeerde kerk in de stad, hij werd ouderling. Dat is hij vele jaren gebleven. Geen wonder dat hij aan de kerkgemeenschap die tegelijk publieke gemeenschap was, leiding probeerde te geven. Hij verdedigde de gereformeerde geloofsleer. Hij schreef scherp tegen rooms-katholieken maar – zoals gezegd - veel meer tegen de nieuwe richting die zich sinds de 16^e eeuw voordeed: de wederdopers en anabaptisten. Zij wilden geen kinderen (laten) dopen en beklemtoonden de (slechts) volwassen erkenning van de Bijbelse (nieuwtestamentische) waarheid. In hun kring wilden velen geen eed zweren aan de overheid omdat ze overheden verwierpen en niet in dienst van de overheden wilden staan. Ze verwierpen leger- en vlootmachten, wapens en wapengekletter! Het kwaad in de wereld mocht in hun ogen niet met het zwaard, slechts met de mond, met woorden bestreden worden. Pacifisme kan dat heten. Maar moet je ook kerkelijk het boze geen kwaad noemen en als zodanig bestrijden?

Evenzeer verzette Ubbo zich hevig tegen de invloed van Copernicus die een nieuwe benadering had gepropageerd en tegen het Bijbelse wereldbeeld in de pen was geklommen als zou de zon zich bewegen om de aarde. Hij ontwikkelde de heliocentrische opvatting: de aarde draait om de zon en de maan beweegt zich om de aarde. Emmius zag dat als volstrekt in strijd met de Bijbelse klassieke openbaring van God. Hier valt te bedenken dat voor velen toen nog de gedachten van Copernicus in een pril stadium verkeerden. Het werd nog gezien als een theoretische, filosofische bespiegeling over de beweging van planeten in het heelal. Pas na Emmius' dood in 1625 groeide dit heliocentrisch debat uit in een heftige confrontatie van wetenschap en kerk. Dat was in de jaren '30 en '40 van de 17^e eeuw.

5. Conclusie

Terug naar onze hoofdvraag: kun je fanatieke mensen die radicaal en op barbaarse wijze hun religie, de islam aan anderen opleggen en hun geloofsovertuiging te vuur en te zwaard willen uitbreiden met onthoofding van alle mensen die zich niet onderwerpen, slechts op een 'softe' manier tegenstaan en uitsluitend met hen in gesprek gaan? En indien men slechts een verbale strijd kiest, kun je dan volstaan met milde vriendelijke woorden? Dus: Hoe stop je meedogenloze mensen?

Omgekeerd gezegd: Is het rechtvaardig scherp en heftig te veroordelen en waar het niet anders(!) kan hen te stuiten (ook) met wapengeweld? Moet je de bittere noodzaak van een scherpe maar eerlijke, dus faire en rechtvaardige, veroordeling dan niet boven alles verkiezen? En kwaad werkelijk als kwaad bestrijden? Dan ben je toch geen scherpslijper, maar een vrede zoeker in deze zin dat het kwaad de wereld uit gaat en dat de vijand een vriend wordt ten goede?

We zien Ubbo Emmius dan ook niet als een scherpslijper omdat hij zich scherp en helder uitsprak tegen dopers en radicale opvattingen aan de kaak stelde. Ook al is het soms pijnlijk de waarheid te moeten(!) horen en te verwerken! Pijnlijk op heel korte termijn, maar op den duur heilzaam. Het komt mij voor dat wanneer je echt staat voor een waarlijk humane christelijke waarheidsvinding dat je er niet aan ontkomt tegenover fanatieke en radicale moslims grenzen te trekken, sociaal en politiek!

In zijn tijd trok Emmius scherpe grenzen tegen het radicale en absolutistisch optreden van Spaanse en Portugese koningen. Hij vertoonde ruggengraat en had een sterk karakter. Daardoor kon hij rechte voren trekken en een duidelijke koers inslaan. Zodoende was hij een man van grote verdiensten voor de kerk en Groningse en de Friese samenleving waar de vrijheid hoog in het vaandel stond, staatkundig, educatief en kerkelijk zonder dat de "Friese

vrijheidsgedachte" verabsoluteerd werd! Alles blijft immers, zo Emmius, onderworpen aan het ware evangelie dat vrijmaakt van ellende! Daarin werd Ubbo Emmius gedreven door zijn geloof in wetenschap en kerk. Dat lijkt mij verdienstelijk, een goed voorbeeld voor politiek en kerk in onze tijd!

Literatuur:

Ubbo Emmius, Programma, Groningen 1917 (herdruk).

H. Brugman, Briefwechsel des Ubbo Emmius 1 en 2, Den Haag 1911.

Gunug A. Dekker, Ubbo Emmius. Leben, Umwelt, Nachlass und Gegenwart. Eine Biografie, Norderstedt 2010 (diss.)

J. Kuppers, Ubbo Emmius en zijn tijd: Groningen en Oost-Friesland rond 1600, Groningen 1994.

G.A. van Gemert (red.) Om niet aan onwetendheid en barbarij te bewijken. Groningse geleerden 1614-1989, Hilversum 1989.

10

fidei in reconciliato hoste infido, infirmitate eius, & parata copia ulciscendi eiusdem est validius? Certe nullum. Nam ad societatem Gallicam quod attinet, erit quidem in ea quoque non parvum pacis fideique firmamentum. Sed quandiu vetulus iam vivet Henricus, cui & animus iste & vires, & qui terrori Hispanis est? quam incerta omnia haec a morte eius? Quapropter utendum nunc occasione, dum in vivis est ille, quem timent Hispani, possessioque per arma iam parta retinenda fidentius, & consensu tacito expressove in hac transactione, velut novo & altero iure firmanda. Et quae paratior copia ulciscendi Hispanum a fide recedentem queat esse, quam haec conservatio negotiationum Indicarum, & societatis tam validae ac locupletis? quae non solum fontem illum opum minuet hosti & aridiorē reddet, sed ad nos quoque derivabit, opibusque & viribus nos augebit, atque insuper promptam & commodam facultatem nobis praestabit in iugulum ipsum hostis expedite invadendi, faucesque eius premendi, quod nunc ipsa nos docuit experientia. Sed huiusne causa dixerit quispiam bellum continuandum & fessae exhaustaeque provinciae rursum affligentae? Ego id futurum non puto. Qua spe enim ad arma redibunt, qui de tuenda per vim India tam aperte desperant? Imo qui, si arma resumpserint, de amittenda quoque America & reliquis ad Occidentem amplissimis regionibus periclitandum sibi vident? adeoque calamitatem istam ob oculos positam intuentur? quorum malorum pressura in hanc quaerendae pacis necessitatem vere sunt praecipitati. Verum si in discordiam intestinam nos ista de rebus Indicis quaestio vitio nostro actura sit, has potius dimittendas quam istam tam exitialem bestiam nosque dissipaturam, admittendam censuero.¹⁾ Vale 26. Febr.

¹⁾ Emmius hat gewiß das Interesse des indischen Handels für die Republik richtig erkannt. Er verstand, daß es sich hier nicht um eine Privatsache, sondern um ein allgemeines Interesse handelte. Auch die Pläne einer West-Indischen Kompagnie hatten seine Genehmigung. Jedoch irrte er sich darin, daß die Ost-Indische Kompagnie schon damals kräftig und reich war; sie war im Gegenteil noch schwach und konnte zuerst 1610 ihre ersten Dividenden erstatten. Auch hat Emmius ohne Grund gefürchtet, daß die General-Staaten jemals den indischen Handel aufgeben würden, um den Frieden von Spanien zu erlangen. Es ist zu beobachten, daß im allgemeinen in den Landprovinzen einige Neigung sich zeigte, in diesem Punkte nicht zu viel Schwierigkeiten zu machen. Desto mehr verdient es die Aufmerksamkeit, daß Emmius hier mehr auf der Seite von Oldenbarnevelt und den Seeprovinzen stand. Vgl. auch Wagenaar, Vad. Hist., IX, S. 321 flg.

Zie dit tweede deel van de brief van Emmius, februari 1608 (: Brugmans, Brieven).